

УДК 316.4.063.36

Панькова О.В., канд. соціол. наук, провідний науковий співробітник відділу економічних проблем соціальної політики Інституту економіки промисловості НАН України, вул. Марії Капніст, 2, Київ, 03057, Україна, доцент кафедри соціології Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана, проспект Перемоги, 54/1, Київ, 03057, Україна, email: pankovaier@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7846-1750>,

Касперович О.Ю. головний економіст відділу економічних проблем соціальної політики Інституту економіки промисловості НАН України, вул. Марії Капніст, 2, Київ, 03057, Україна, email: a_kasp@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1169-9681>

НАПРЯМИ ТА МЕХАНІЗМИ УЧАСТІ ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У СТВОРЕННІ ЗАХИЩЕНОГО ПРОСТОРУ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ¹

Зміни, що відбулися в українському суспільстві протягом 2014–2018 рр., довели значущість і ефективність соціальної самоорганізації українських громадян, діяльність громадянського суспільства в Україні перейшла на якісно новий рівень. З весни 2014 р. роль громадянського суспільства у вирішенні проблем внутрішньо переміщених осіб була і залишається дуже важливою. Аналіз ситуації з ВПО в Україні свідчить, що протягом останніх двох років сталися серйозні зміни, які потребують уточнення пріоритетів, основних напрямів і завдань практичної діяльності, форм та методів взаємодії між основними соціальними суб'єктами, що забезпечують захист прав ВПО. Основними серед зазначених змін, порівняно з початковим періодом вимушеної внутрішньої міграції, є такі: стабілізація чисельності ВПО; зниження волонтерської активності щодо допомоги ВПО; зростання ролі державних органів і структур у вирішенні проблем ВПО; зниження суспільного інтересу до проблем ВПО; скорочення міжнародної підтримки проектів і програм, спрямованих на розв'язання проблем ВПО; завершення процесу інтеграції ВПО до приймаючих громад; зростання чисельності ВПО, які вже не планують повертатись у колишні місця проживання. Водночас стабілізація ситуації з ВПО поєднується з фактичною відсутністю за останні два роки помітної позитивної динаміки у вирішенні їхніх основних проблем, що свідчить про недостатню ефективність діяльності держави та інших соціальних суб'єктів у цій сфері. З урахуванням цих змін необхідним є перехід від ситуативного реагування на гострі проблеми, пов'язані з виживанням ВПО у критичній ситуації, до систематичної комплексної діяльності, спрямованої на повну інтеграцію ВПО до приймаючих громад на постійній основі. Науково-методичний підхід до переходу від загальних принципів та пріоритетів до конкретної практичної діяльності щодо захисту прав ВПО доцільно будувати на засадах та критеріях захищеного простору. Визначення напрямів формування захищеного простору ВПО у приймаючих громадах через залучення інститутів громадянського суспільства доцільно здійснити відповідно до ключових сфер життєдіяльності людини – соціальної та культурної взаємодії, економічної активності, політичної активності та забезпечення базових потреб. Таким чином, базовими напрямами участі громадянського суспільства у створенні захищеного простору ВПО є сприяння встановленню конструктивних соціальних зв'язків ВПО і громади та забезпеченню продуктивної зайнятості й розвитку підприємництва серед ВПО, відновлення всіх прав ВПО щодо участі у політичному житті та забезпечення базових потреб ВПО у житлі, харчуванні, медичному обслуговуванні, освіті, соціальних послугах на рівні, не нижчому за гарантовані державою стандарти.

¹ Статтю підготовлено у рамках виконання наукового проекту “Досягнення соціальної справедливості щодо вимушених переселенців” (Договір № 1/2018 відповідно до розпорядження Президії НАН України від 10.04.2018 р. № 200).

© Панькова О.В., Касперович О.Ю., 2018

Ключові слова: соціальна справедливість, внутрішньо переміщені особи, інститути громадянського суспільства, приймаючі територіальні громади, захищений простір ВПО.

Pankova O.V., PhD., leading researcher, department of economic issues of social policy, Institute of Industrial Economics of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2, Mariia Kapnist Str., Kyiv, 03057, Ukraine, associate professor, department of Sociology, National Economic University named after Vadym Hetman, 54/1, Prospect Peremogy, Kyiv, 03057, Ukraine, email: pankovaieip@gmail.com, ORCID <https://orcid.org/0000-0002-7846-1750>,

Kasperovich O.Y., head economist, department of economic issues of social policy, Institute of Industrial Economics of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2, Mariia Kapnist Str., Kyiv, 03057, email: a_kasp@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1169-9681>

DIRECTIONS AND MECHANISMS OF THE CIVIL SOCIETY INSTITUTIONS PARTICIPATION IN THE ESTABLISHMENT OF THE PROTECTED SPACE FOR INTERNALLY DISPLACED PERSONS IN UKRAINE

The changes that took place in Ukrainian society during 2014-2018 proved the significance and effectiveness of the social self-organization of Ukrainian citizens and the activities of civil society in Ukraine. Throughout the 2014-2018 period, the role of civil society in solving the problems of internally displaced persons (IDPs) was (and remains) very significant. An analysis of the situation with IDPs in Ukraine shows that over the past two years there have been significant changes that require clarification of the priorities, main directions and tasks of practical activities, forms and methods of interaction between the main social actors that have to protect the rights of IDPs. The main changes in the situation with IDPs compared to the initial period of forced internal migration are the following: stabilization of the number of IDPs; reduction of volunteer activity connected with IDPs; increasing the role of government bodies and structures in addressing IDPs problems; reduction of public interest in the IDPs and their problems; reduction of international support for projects and programs aimed at solving IDPs problems; completion of the process of IDPs integration into host communities; an increase of the number of IDPs that no longer plan to return to their former places of residence. At the same time, the stabilization of the situation with the IDPs is combined with the actual absence of significant positive dynamics in the last two years in solving their main problems. It indicates the inadequate performance of the state and other social actors in this area. In view of these changes, it is necessary to move from situational response to the acute problems associated with the survival of the IDPs in a critical situation, to systematic integrated activities aimed at the full integration of IDPs into host communities on an ongoing basis. Methodological approach to transition from general principles and priorities to specific practical activities on the protection of the rights of IDPs is appropriate to build on the principles and criteria of the protection space concept. It is advisable to determine the directions of formation of the protected area for the IDPs in host communities with the key spheres of human life: social and cultural interaction, economic activity, political activity and provision of basic needs. Accordingly, the basic areas of civil society participation in the creation of a protection space of IDPs are: promoting the establishment of constructive social relations between IDPs and the host community, promoting productive employment and entrepreneurship among IDPs, restoring all IDPs rights to participate in political life, and ensuring the basic needs of IDPs in housing, nutrition, medical care, education, social services at a level not lower than state-guaranteed standards.

Keywords: social justice, internally displaced persons, institutions of civil society, host territorial communities, protection space.

Від початку анексії Кримського півострова та збройного конфлікту на територіях Донецької та Луганської областей Україна зіткнулася з найбільшою в її новітній

історії гуманітарною кризою – масовим внутрішнім вимушеним переміщенням населення. За чисельністю вимушених переселенців Україна посідає дев'яте місце у загальному списку країн з найбільшою кількістю переселенців [1]. Чисельність внутрішньо переміщених осіб зі Сходу України є навіть більшою, ніж чисельність населення багатьох країн світу, у тому числі європейських (наприклад, чисельність населення Люксембургу становить 613 тис. осіб, Чорногорії – 647 тис. осіб, Естонії – 1,319 млн осіб, Латвії – 1,934 млн осіб). За офіційними даними Представництва ООН в Україні та інформаційного агентства УНІАН, протягом 2014–2018 рр. внаслідок збройного протистояння на Донбасі, тимчасової окупації частини його території та анексії АР Крим постраждали 4,4 млн українських громадян, які перебувають у важкій гуманітарній ситуації [2].

Громадяни України, які вимушені були покинути свої домівки, місця постійного проживання для уникнення загроз життю та здоров'ю, інших негативних наслідків збройного конфлікту, що розгорнувся на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей України, а також анексованої АР Крим, є специфічною категорією населення. Вимушені переселенці понесли надзвичайно великі моральні та матеріальні втрати – чимала частка ВПО втратила здоров'я та життя, своїх родичів і близьких, рідні домівки, роботу, бізнес, із заможних громадян багато перетворились на “нових бідних”, до того ж вони набули нового соціального статусу – внутрішньо переміщені особи (далі – ВПО), права яких суттєво скоротилися. Вимушені переселенці з Донбасу рятувалися не лише від війни та небезпек, вони своїм вибором підтвердили незгоду з політичним режимом, який встановився на непідконтрольних Україні територіях. Вони не виїхали за кордон, не повернулися назад, а обрали рідну Україну для свого теперішнього і майбутнього своїх дітей.

Ретроспективний погляд на події, що відбуваються в Україні протягом останніх п'яти років, та ті суспільні зміни, які вони спричинили, доводять значущість і ефективність конструктивних проявів соціальної самоорганізації українських громадян, у тому числі членів приймаючих територіальних громад, самих ВПО. Процеси становлення та зміцнення інститутів громадянського суспільства в Україні перейшли на якісно новий рівень. Саме громадянське суспільство проявило свою суб'єктність, надаючи гідні відповіді на гострі виклики часу (період Євромайдану, Революції Гідності, анексії АР Крим, збройного конфлікту на Сході країни). Протягом 2014–2016 рр. роль конструктивної громадянської самоорганізації в процесах допомоги постраждалому від збройного конфлікту населенню, створенні захищеного простору та інтеграції внутрішньо переміщених осіб до приймаючих територіальних громад у нових місцях переміщення стала визначальною.

Саме громадянське суспільство через потужний волонтерський рух оперативно відреагувало на найгостріші проблеми та потреби вимушених переселенців з Донбасу та АР Крим, вирішуючи ті питання, до розв'язання яких державні структури виявилися фактично неготовими. Сьогодні інститути громадянського суспільства (організації громадянського суспільства (ОГС), неурядові організації (НУО), громадські організації та об'єднання (ГО), правозахисні та благодійні організації, громадські та волонтерські рухи, окремі релігійні організації тощо) продовжують відігравати значну роль

у забезпеченні прав і вирішенні проблем ВПО, проте змінилися умови, іншими стали проблеми, ніж на початку розгортання збройного конфлікту на Сході України. Аналіз динаміки ситуації з ВПО в Україні показує, що протягом останніх двох років сталися важливі зміни, які відчутно впливають на загальний контекст діяльності, спрямованої на вирішення проблем ВПО, тому актуалізується запит на відповідну зміну пріоритетів, основних напрямів і завдань практичної діяльності, форм та методів взаємодії основних соціальних суб'єктів, що мають відношення до захисту прав ВПО – державних і місцевих органів влади, приймаючих територіальних громад, інститутів громадянського суспільства, міжнародних організацій тощо.

Мета статті – визначити та обґрунтувати основні напрями та механізми залучення інститутів громадянського суспільства для створення захищеного простору внутрішньо переміщених осіб в Україні та перетворення ВПО на ресурс розвитку.

За останні два роки основними змінами в ситуації з ВПО, порівняно з початковим періодом вимушеної внутрішньої міграції громадян зі Сходу України та АР Крим, є такі:

– відбулася стабілізація чисельності ВПО, зареєстрованих в Україні – протягом останніх двох років вона фактично не змінюється і становить близько 1,5 млн осіб². Це свідчить про те, що активна фаза переміщення громадян України з окупованих територій вже фактично завершилась;

– відчутно послабшала волонтерська активність, спрямована на допомогу ВПО – через згорання активних бойових дій на Донбасі, зниження рівня вагомих небезпек життю та здоров'ю мирних жителів тимчасово окупованих і прилеглих до них територій, що контролюються українським урядом, помітно зменшились обсяги гуманітарної допомоги вимушеним переселенцям, яка надавалася протягом 2014–2015 рр., насамперед, волонтерами (сьогодні знизилась кількість і якість продуктивних наборів, ліків, предметів першої необхідності тощо);

– у вирішенні проблем ВПО зростає роль державних органів та інституцій, що функціонують у системі державного соціального управління: Міністерства соціальної політики України та органів соціального захисту, а також Міністерства з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб, зокрема приймаються стратегії щодо інтеграції та адаптації ВПО. Проте державні програми щодо забезпечення реалізації прийнятих стратегій не фінансуються; правове забезпечення захисту прав ВПО потребує змін і повинно відповідати положенням Конституції України;

² У 2017 р. відбулося помітне зменшення чисельності офіційно зареєстрованих ВПО – їх стало менше приблизно на 156 тис. осіб і на кінець 2017 р. їх чисельність становила близько 1,494 млн осіб [3]. Протягом 2018 р. чисельність офіційно зареєстрованих ВПО практично не змінилась, і станом на 26 грудня 2018 р. дорівнювала 1 512 042 осіб (дані з офіційного сайту Міністерства соціальної політики України). При цьому регіональний розподіл ВПО залишається вкрай нерівномірним. Станом на кінець 2017 – початок 2018 рр. найбільша чисельність ВПО була сконцентрована на Донбасі – у Донецькій області – близько 541 тис. осіб (36,2 % від загальної кількості), у Луганській – близько 270 тис. осіб або 18%. Майже 122 тис. осіб, або 8,2% – на Харківщині. Фактично на ці три області припадає приблизно 62,4% офіційно зареєстрованих ВПО. Високий показник концентрації ВПО припадає на м. Київ – тут офіційно зареєстровано близько 160 тис. вимушених переселенців [3].

– помітно знизився суспільний інтерес до проблем ВПО (порівняно з початковим періодом). Сьогодні питання та проблеми ВПО фактично опинилися на периферії українського мас-медійного та інформаційного простору, хоча нагальні проблеми різних категорій ВПО, пов'язані із забезпеченням житлом, роботою, медичними послугами, матеріальним забезпеченням ВПО, досі залишаються актуальними;

– скорочується міжнародна підтримка проектів і програм, спрямованих на розв'язання проблем та захист прав ВПО в Україні (проекти ПРООН в Україні, Міжнародної організації з міграції (МОМ), Карітас, проекти та програми за підтримки урядів провідних країн світу – США, Великобританії, Канади, Японії, Швеції, Німеччини, Данії тощо)³;

– значно зменшилася гуманітарна підтримка ВПО, припинили свою діяльність багато волонтерських ОГС (НУО, ГО), інші – змінили напрями своєї діяльності;

– ставлення до вимушених переселенців з боку місцевого населення в місцях переміщення змінилося з лояльного на спокійне і навіть байдуже, для значної кількості вимушених переселенців завершується процес інтеграції ВПО до приймаючих територіальних громад⁴, відбувається адаптація ВПО до нових умов у місцях переміщення та досягнення ними певної самостійності у вирішенні власних проблем;

– зростає кількість тих ВПО, які вже не планують повертатись у колишні місця проживання навіть після завершення конфлікту⁵. Фактично вони вже стали новими членами приймаючих територіальних громад, тому потребують не ситуативної допомоги, а повноцінної інтеграції в ці громади;

– проявилися позитивні результати вимушеного переселення та інтеграції ВПО, пов'язані з активізацією підприємницької діяльності, відкриттям ВПО нових підприємств з новими робочими місцями і для себе, і для мешканців приймаючих територіальних громад, стимулюванням розвитку громади за рахунок допомоги міжнародних організацій ВПО, зростанням якості та кількості трудового потенціалу, зростанням загальної соціальної активності за рахунок громадських активістів з числа ВПО.

Проте поряд з процесами стабілізації ситуації з ВПО протягом останніх двох років фактично втрачено позитивну динаміку щодо вирішення проблем вимушених пересе-

³ Водночас деякі довгострокові програми не тільки не скорочуються, але й розвиваються (наприклад, програма “Радник з питань внутрішньо переміщених осіб” – це багаторічний проект з надання системної допомоги державним структурам і неурядовим громадським організаціям для подолання соціальних наслідків конфлікту на Донбасі та окупації АР Крим тощо).

⁴ У червні 2018 р. частка ВПО, які повідомили, що вони інтегровані в місцеву громаду, становила 45%, тоді як 35% заявляли про свою часткову інтегрованість [4, с. 7].

⁵ Згідно з результатами національної системи моніторингу ситуації з внутрішньо переміщеними особами, станом на червень 2018 р. частка ВПО, які висловили намір не повертатись у колишні місця проживання, помітно перевищує частку ВПО, які мають намір повернутися після завершення конфлікту (38% респондентів висловили намір не повертатися навіть після закінчення конфлікту і лише 28% все ще планують повернутись у місце походження після завершення конфлікту). При цьому частка тих, хто вже не планує повертатись, зросла від 29% у вересні 2017 р. до 38% у червні 2018 р. [4, с. 7, 38–40].

ленців⁶. Тому таку стабілізацію вважати успіхом сумнівно, скоріше, це просто завершення певного етапу внутрішньої вимушеної міграції, що не означає розв'язання проблем ВПО. У цій ситуації актуальною стає потреба в суттєвому переосмисленні та корегуванні як державної політики відносно ВПО, так і напрямів діяльності інститутів громадянського суспільства, що надають їм підтримку. Необхідною є розробка та впровадження механізмів їхньої подальшої інтеграції в життя приймаючих територіальних громад, активізації та реалізації ресурсного потенціалу переміщених осіб для забезпечення продуктивного впливу на їх розвиток, зміни напрямів діяльності інститутів громадянського суспільства, консолідації їх зусиль з боку громадських організацій та об'єднань на рівні приймаючих територіальних громад, так і на рівні ГО, створених ВПО.

Залучення інститутів громадянського суспільства для посилення захищеності ВПО та розвитку приймаючих громад має вирішуватися з урахуванням зазначених змін у ситуації з ВПО. У певному сенсі йдеться про зміну місії громадянського суспільства відносно ВПО – необхідним є перехід від ситуативного реагування на гострі проблеми, пов'язані з виживанням ВПО у критичній ситуації, до систематичної комплексної діяльності, спрямованої на повноцінну та гармонійну інтеграцію ВПО у приймаючі територіальні громади на довгостроковій та постійній основі. Саме необхідність розробки та обґрунтування науково-методичного забезпечення такого переходу і обумовлює актуальність даного дослідження.

З огляду на необхідність переходу від ситуативного реагування на найгостріші потреби ВПО до довгострокової та комплексної діяльності стратегічного характеру, ця стаття присвячена вирішенню таких питань:

1) обґрунтування науково-методичного підходу до переходу від загальних принципів і пріоритетів до практичної діяльності, яка б мала безпосереднє відношення до захисту прав ВПО у всіх сферах їхньої життєдіяльності;

2) визначення найперспективніших напрямів і механізмів залучення ресурсів громадянського суспільства до захисту прав ВПО.

Практично відразу після початку збройного протистояння на Сході України з'явилась велика кількість публікацій і досліджень, присвячених ВПО [5, с. 267–290]. На той момент процеси, пов'язані з ВПО, були дуже динамічними та невизначеними, практична діяльність щодо вирішення проблем ВПО проводилася фактично у режимі “гасіння пожежі”, відповідно, дослідницькі розвідки мали переважно оперативний і локальний характер і були спрямовані на пошук шляхів розв'язання найгостріших

⁶ Наприклад, погіршується ситуація із зайнятістю ВПО, яка, за оцінками самих ВПО, є однією з головних умов інтеграції до приймаючої територіальної громади. Так, за даними Національної системи моніторингу ситуації з внутрішньо переміщеними особами, частка зайнятих ВПО зростала з 41% у березні 2017 р. до 48% у березні 2018 р., але у червні 2018 р. частка зайнятих ВПО становила 42%, що стало шестивідсотковим зменшенням порівняно з березнем 2018 р. [4, с. 12]. Незмінною залишилася самооцінка ВПО їхньої фінансової ситуації, порівняно з попереднім періодом – понад половину (55%) оцінили свою фінансову ситуацію як “коштів вистачає лише на харчування” або “змушені заощаджувати навіть на харчуванні” [4, с. 18]. Фактично відсутня позитивна динаміка і щодо забезпечення ВПО житлом [4, с. 25–26].

проблем ВПО. Отже, перші комплексні дослідження проблематики ВПО з'явилися лише протягом кількох років після початку конфлікту, що спричинив масове внутрішнє переселення.

З хронологічної точки зору однією з перших наукових робіт, яка дозволила оперативно оцінити ситуацію з ВПО на основі результатів соціологічного дослідження вимушених переселенців, стала робота О.М. Балакіревої “Спектр проблем вимушених переселенців в Україні: швидка оцінка ситуації та потреб” (липень 2014 р.) [6]. Трохи пізніше, у жовтні 2014 р., вийшла в світ наукова доповідь “Вимушене переселення з Донбасу: масштаби та виклики для України”, яка містить статистичний аналіз перших потоків вимушеної міграції ВПО з Донбасу, основні домінуючі настрої переселенців, їх нагальних потреб на стадії розгортання збройного конфлікту на Сході України [7]. Крім того, було підготовлено національну доповідь “Політика інтеграції українського суспільства в контексті викликів та загроз подій на Донбасі” (2015 р.) [8], яка узагальнила результати колективної співпраці багатьох наукових установ НАН України, в тому числі з питань можливостей вирішення проблем ВПО. І лише згодом з'явилися комплексні дослідження, зосереджені виключно на проблематиці ВПО, зокрема, дослідження, виконані колективом Інституту економіки та прогнозування НАН України під керівництвом О.М. Балакіревої (2016 р.) [9], а також дослідження, проведені фахівцями Інституту економіки промисловості НАН України під керівництвом О.Ф. Новікової (2016–2018 рр.) [5; 10]. Окремо слід зазначити про Національну систему моніторингу ситуації з внутрішньо переміщеними особами, що реалізується Міжнародною організацією з міграції у співпраці з українськими урядовими структурами та за фінансової підтримки ЄС (на момент підготовки цієї статті було проведено вже 10 раундів моніторингу). Проте, незважаючи на велику кількість і високий рівень досліджень щодо проблем ВПО, вплив зазначених суттєвих змін на зміст, пріоритети та напрями діяльності щодо формування захищеного простору та захисту прав ВПО (в тому числі інститутами громадянського суспільства) в Україні залишається недостатньо вивченим.

Важливими для України ключовими принципами забезпечення національної єдності, соціальної справедливості щодо реалізації прав ВПО та перетворення їх на ресурс розвитку є принципи партнерства, активної співпраці, взаємної (солідарної) відповідальності основних суб'єктів суспільних відносин – державної та місцевої влади, органів місцевого самоврядування, приймаючих територіальних громад, самих ВПО, інститутів громадянського суспільства, бізнес-структур щодо створення та максимізації захищеного простору (protection space) [11]. Поняття захищеного простору (доступного для ВПО та гуманітарних організацій, які їх підтримують) виникло з розуміння того, що між ВПО та постійним населенням відповідних територій можуть створюватися напружені відносини, які мають не тільки суб'єктивні (нетолерантність до новоприбульців, психологічне неприйняття їхніх культурних відмінностей від місцевих норм і традицій тощо), але й об'єктивні передумови, зокрема обмеженість місцевих ресурсів, не розрахованих на збільшення чисельності населення внаслідок напливу ВПО. Тому науково-методичний підхід щодо переходу від загальних принципів і пріоритетів до конкретної практичної діяльності, яка б ма-

ла безпосереднє відношення до захисту прав ВПО у всіх основних сферах їхньої життєдіяльності, доцільно будувати на засадах і критеріях захищеного простору. На думку авторів, саме цей концепт є найприйнятнішим з позицій дотримання соціальної справедливості щодо ВПО, захисту їхніх прав і свобод, конструктивної адаптації та інтеграції до приймаючих територіальних громад [9, с. 7]. Зазначено, що основні способи влаштування захищеного простору стосуються дев'яти сфер діяльності щодо ВПО: 1) реалізації прав ВПО; 2) відповідальності держави, інших суб'єктів; 3) партнерства; 4) оцінки потреб ВПО; 5) врахування вікових, гендерних та інших соціально-демографічних відмінностей ВПО; 6) забезпечення справедливості; 7) орієнтації на приймаючу територіальну громаду; 8) взаємодії з ВПО; 9) умов для їх самозабезпечення, врахування професійно-кваліфікаційних вмінь і навичок.

Основними індикаторами якісного виміру захищеного простору є [9, с. 7–8]:

– загроза виселення, довільного затримання, депортації в місця, з яких переселилися, переслідування, необґрунтовані утиск та перешкоди з боку безпекових та інших установ;

- свобода пересування, асоціацій, самовираження, захист єдності сімей;
- доступ до засобів існування, ринку праці;
- захист від експлуатації з боку роботодавців і домовласників/орендодавців;
- наявність прийняттого житла та умов проживання, можливість отримувати законні гарантовані права на проживання, забезпеченість відповідними документами;
- доступ до державних/приватних послуг з охорони здоров'я та освіти;
- гармонійні стосунки з населенням приймаючих територіальних громад;
- можливість вільно приймати рішення щодо свого повернення або місцевої інтеграції.

Зазначені індикатори доцільно застосувати до вирішення проблем формування та забезпечення захищеного простору ВПО з урахуванням зазначених змін ситуації з ВПО та необхідності залучення інститутів громадянського суспільства до його створення. Вироблення відповідної довгострокової політики щодо захисту прав і створення захищеного простору ВПО потребуватиме реалізації таких напрямів діяльності:

– сприяння й забезпечення спроможності приймаючих територіальних громад до саморозвитку, підвищення їхньої здатності до встановлення конструктивних соціальних зв'язків із ВПО;

– дотримання соціальної справедливості щодо ВПО, яке має стати наскрізним пріоритетом діяльності громадянського суспільства, держави та приймаючої територіальні громади щодо захисту прав ВПО та передбачатиме, насамперед, створення рівних з корінними мешканцями приймаючих територіальних громад умов щодо реалізації власного потенціалу участі у суспільно-політичному та економічному житті громади, відповідного регіону та держави в цілому;

– зміцнення конструктивних відносин у приймаючій територіальній громаді, яке має сприяти м'якій інтеграції ВПО у її життєдіяльність шляхом реалізації консолідуючих форм соціальної самоорганізації як ВПО, так і членів приймаючої громади;

– врахування того факту, що значна (та постійно зростаюча) частка ВПО вже не повернеться до колишніх місць проживання та фактично вже є не тимчасовими, а новими постійними членами приймаючих територіальних громад, з відповідною зміною власних пріоритетів, цілей і життєвих планів (що мають враховувати в своїй діяльності місцеві органи влади, державні соціальні служби, інститути громадянського суспільства та інші соціальні суб'єкти, які взаємодіють з ВПО);

– зміна стереотипів щодо сприйняття ВПО – не як тягаря, що додатково навантажує місцеву соціальну інфраструктуру, а як цінного ресурсу розвитку приймаючих територіальних громад, регіонів і держави в цілому;

– розробка та реалізація відповідних правових, економічних, фінансових, інформаційно-комунікативних та інших механізмів залучення ресурсів ВПО до розвитку приймаючих територіальних громад, що, з одного боку, сприяло б вирішенню проблем самих ВПО, а з іншого – істотно розширило б ресурсну базу розвитку самих громад.

Формування захищеного простору ВПО актуалізує запит на нову якість відносин між членами приймаючої територіальної громади та ВПО, на партнерську взаємодію між органами влади та інститутами громадянського суспільства (створених як самими ВПО, так і членами приймаючої територіальної громади) на принципах соціального діалогу, відповідальності, політичної та правової культури, толерантності. Суб'єктами соціальної взаємодії щодо створення розширеного захищеного простору ВПО, який виходить за межі приймаючої територіальної громади, є:

– інститути громадянського суспільства: ОГС, НУО, ГО, створені як членами приймаючих громад, так і самими ВПО, українські та міжнародні правозахисні та благодійні організації та фонди, волонтерські рухи, релігійні благодійні організації тощо);

– самі внутрішньо переміщені особи (ВПО);

– приймаючі територіальні громади;

– державна, регіональна, місцева влада;

– органи місцевого самоврядування;

– бізнес (бізнес-асоціації, власники та їх громадські об'єднання);

– роботодавці та створені ними громадські організації чи об'єднання;

– профспілки чи інші професійні об'єднання;

– регіональні та місцеві торгово-промислові палати;

– освітні та наукові заклади й установи;

– міжнародні організації (наприклад, МОМ), інші партнери.

Визначення напрямів формування захищеного простору ВПО у приймаючих територіальних громадах [10, с. 94] через залучення інститутів громадянського суспільства доцільно провести у відповідності з ключовими сферами життєдіяльності людини, які зумовлюють і основні сфери залучення інститутів громадянського суспільства на потреби ВПО і приймаючих територіальних громад (рис. 1). У змістовному плані ці сфери збігаються із згаданими дев'ятьма сферами діяльності щодо влаштування захищеного простору ВПО, але відрізняються у підході до їх структурування, який дозволить забезпечити більшу комплексність та ширші можливості щодо застосування в організаційно-управлінській діяльності.

Рис.1. Базові сфери залучення інститутів громадянського суспільства до створення захищеного простору ВПО у приймаючих територіальних громадах
Джерело: складено авторами.

Соціальна та культурна взаємодія ВПО з приймаючою територіальною громадою повинна базуватися, насамперед, на встановленні ефективних соціальних зв'язків і комунікацій; на створенні ВПО соціального капіталу у громаді; на подоланні існуючих соціокультурних протиріч і налагодженні соціального діалогу; на продуктивному розвитку громадської активності, спрямованій на інтеграцію та партнерство.

При формуванні нових соціальних зв'язків і продуктивних комунікацій за новим місцем проживання ВПО важливою є *інформаційно-комунікативна* складова. Вона включає: встановлення комунікативної взаємодії між ВПО та членами приймаючих територіальних громад на засадах соціального діалогу, які мають забезпечити розв'язання протиріч і взаємовигідне співробітництво на підставі залучення ресурсних можливостей ВПО. Не менш важливою є *соціально-самоорганізаційна* складова, яка включає створення вимушеними переселенцями громадських організацій та об'єднань, встановлення продуктивних комунікацій і накопичення соціального капіталу в місцях переміщення. Роль інститутів громадянського суспільства є дуже затребуваною в процесах взаємодії між ВПО та приймаючою територіальною громадою, якщо залучати досвід соціальної самоорганізації, модерації та комунікації ефективних НДО (недержавних організацій).

Створення захищеного простору ВПО значною мірою визначається наявними можливостями для реалізації цінних ресурсів вимушених переселенців щодо їх **економічної активності**. Це залучення на потреби економічного розвитку професійних якостей вимушених переселенців, забезпечення їх ефективної зайнятості, підтримка підприємницької активності ВПО, інші форми залучення трудового потенціалу ВПО на потреби розвитку приймаючих територіальних громад в Україні. Адже працездатний контингент ВПО характеризується високим освітнім і професійно-кваліфікаційним рівнями. Так, за результатами моніторингу ситуації з внутрішньо переміщеними особами, рівень освіти серед голів домогосподарств ВПО є високим, 55% мають певну форму вищої освіти, а 27% мають професійно-технічну освіту [4, с. 11]. Реалізація людського, трудового, інтелектуального потенціалу ВПО в регіонах їх постійного розміщення забезпечує для приймаючої громади розширення доступу до більшого обсягу та вищого рівня освітніх, медичних, оздоровчих, адміністративно-правових та інших видів послуг, сприяє ефективній життєдіяльності спроможних територіальних громад. Роль інститутів громадянського суспільства у створенні захищеного простору в цій сфері, насамперед, може бути пов'язана з інформаційним забезпеченням, залученням вимушених переселенців до реалізації соціальних проєктів, забезпеченням професійної підготовки та перепідготовки, налагодженням взаємодії ВПО з місцевим бізнесом тощо. Принципово важливою сферою для створення захищеного простору та захисту прав вимушених переселенців з Донбасу та АР Крим, є сфера їх **політичної активності**: відновлення всіх прав ВПО щодо участі у політичному житті, розробці та прийнятті рішень (в тому числі щодо життя приймаючої територіальної громади), що передбачає розробку і впровадження відповідних інституційних механізмів. Вимушені переселенці платять за товари та послуги у приймаючих територіальних громадах, сплачують податки в місцеві бюджети, є соціально актив-

ними, працюють лікарями, вчителями, але не можуть обирати депутатів місцевих рад, приймати повноцінну участь в інших формах реалізації права на місцеве самоврядування та у політичному житті приймаючої громади, регіону та держави в цілому. З огляду на це, дещо парадоксальною є наявність права у ВПО вільно балотуватися на різні представницькі посади у приймаючих громадах.

У сфері забезпечення прав ВПО на політичну активність і на участь у прийнятті рішень як на місцевому, так і на регіональному та державному рівнях, інститути громадянського суспільства (насамперед, правозахисні організації) можуть ініціювати розробку відповідних механізмів – як законодавчих, так і організаційно-управлінських, які здатні зняти існуючі обмеження щодо участі в політичному житті.

У запропонованому підході щодо створення захищеного простору ВПО принципово важливою є сфера **забезпечення їх базових потреб**, яка визначає рівень соціальної захищеності вимушених переселенців. Це забезпечення житлом, харчуванням, доступ до соціальних послуг (освітніх, медичних, юридичних тощо) на рівні встановлених державних соціальних стандартів України. Забезпечення цих стандартів для ВПО є, насамперед, завданням відповідних державних структур. Саме в цій сфері інститути громадянського суспільства вже проявили свою ефективність (а на початку збройного конфлікту на Сході України саме вони (через волонтерство та благодійність) зробили основний внесок у врятування життя та забезпечення виживання постраждалих від бойових дій українських громадян). Функції інститутів громадянського суспільства в цій сфері надалі полягатимуть у налагодженні комунікацій між ВПО, членами приймаючих територіальних громад і державними структурами, у самоорганізаційних процесах, спрямованих на залучення цінних ресурсів вимушених переселенців на потреби саморозвитку, благополуччя ВПО і приймаючої громади, у наданні консультативних послуг, моніторингу стану потреб ВПО у відповідних громадах, ініціюванні та участі у реалізації благодійних проектів тощо.

Як найперспективніші напрями залучення інститутів громадянського суспільства (ОГС, НУО, ГО, українських і міжнародних правозахисних та благодійних організацій, волонтерських рухів, релігійних організацій тощо) щодо створення захищеного простору та захисту прав ВПО на рівні приймаючої територіальної громади доцільно виокремити такі:

1. Взаємна зацікавленість, пошук спільних рішень, реалізація взаємовигідних проектів через конструктивну взаємодію інститутів громадянського суспільства, створених і ВПО, і членами приймаючих територіальних громад для накопичення ресурсів приймаючої територіальної громади, самозабезпечення та саморозвитку ВПО, перетворення вимушених переселенців на ресурс розвитку.

2. Сприяння формуванню стійких і конструктивних соціальних зв'язків членів приймаючої громади та ВПО для перетворення вимушених переселенців на ресурс розвитку, забезпечення повноцінної реалізації їхніх прав. Основними напрямками діяльності є такі:

– сприяння розширенню соціальних зв'язків і формування соціальних мереж для перетворення соціального потенціалу ВПО на соціальні ресурси розвитку приймаючої територіальної громади;

- мобілізація соціальних ресурсів ВПО для вирішення конкретних проблем приймаючої громади, залучення ВПО до прийняття та реалізації відповідних рішень;
- підтримка ГО, які створені ВПО як для захисту своїх прав, так і для надання допомоги іншим ВПО;
- налагодження партнерських і координаційних мереж між державним, громадським та приватним секторами для координації проектів допомоги ВПО;
- координація діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, приймаючої територіальної громади та ВПО для забезпечення включення ВПО у процеси розвитку громади, в тому числі шляхом створення відповідних робочих груп.

3. Організація у приймаючих територіальних громадах з великою кількістю ВПО територіальних центрів інтеграції та адаптації ВПО. Одним з ключових завдань діяльності таких центрів повинна стати розробка та впровадження соціальних паспортів приймаючих громад у двох аспектах: соціальний паспорт приймаючої територіальної громади (потреби, проблеми, рівень доходів, соціальна структура, рівень безробіття, особливості) та соціальний паспорт ВПО, які оселились у цій громаді (чисельність, віковий склад, професійні та інші навички, досвід підприємницької діяльності, готовність залишитись у громаді, можливості участі у розв'язанні проблем приймаючої громади тощо). Співставлення даних цих двох паспортів дозволить виявляти як існуючі в громаді проблеми та загрози щодо захисту прав ВПО, так і перспективні напрями залучення наявного потенціалу ВПО для вирішення соціально-економічних проблем самих приймаючих територіальних громад. Реалізацію цього напрямку доцільно проводити спільними зусиллями місцевих органів влади (організаційна, інформаційна та фінансова підтримка), бізнесу та місцевих ГО (насамперед, створюваних самими ВПО).

4. Створення інтернет-сайтів для поширення інформації про можливості та позитивний практичний досвід діяльності щодо інтеграції ВПО в приймаючі територіальні громади (в тому числі за участі інститутів громадянського суспільства); активізація діяльності в соціальних медіа (насамперед, у соціальних мережах); залучення інтерактивних сервісів інтернет-порталу “Громадський Простір” для підвищення ефективності роботи неурядових організацій України, у тому числі створених ВПО, для активної співпраці ОГС, ГО третього сектора, для оптимізації міжсекторної взаємодії НУО (медіа, органи влади, соціально відповідальний бізнес) на місцевому, регіональному та національному рівнях управління.

5. Налагодження соціального діалогу між ВПО та приймаючою громадою, соціальна модерація, створення сприятливого інформаційного середовища для формування конструктивних соціальних зв'язків ВПО, інститутів громадянського суспільства та громади, зокрема шляхом розробки та реалізації таких заходів:

- проведення інформаційних кампаній щодо забезпечення неупередженого ставлення до ВПО;
- моніторинг соціальної напруженості щодо ВПО в приймаючій громаді, виявлення та попередження конфліктів;

- постійне інформування ВПО та громади про можливості участі ВПО у програмах розвитку громад, соціальному підприємстві;
- формування банку соціальних ініціатив для включення ВПО в життєдіяльність приймаючої громади, реалізація соціальних проектів, створення соціальних підприємств;
- сприяння працевлаштуванню ВПО через пошук і поширення відповідної інформації та донесення її безпосередньо до ВПО.

У реалізації цього напрямку саме інститути громадянського суспільства можуть відігравати провідну роль, за умови відповідної підтримки з боку місцевої влади та бізнесу.

6. Сприяння відновленню та захисту прав ВПО щодо участі у політичному житті – як на державному, так і на місцевому рівні, у розробці та прийнятті рішень (у тому числі щодо життя приймаючої територіальної громади). Важливу роль у реалізації цього напрямку діяльності щодо створення захищеного простору ВПО можуть відіграти правозахисні організації.

7. Надання ВПО соціальних послуг, особливо в тих сферах та з тих питань, які не входять до компетенції державних структур або в ситуації, коли навантаження на державні соціальні служби перевищує їхню спроможність надавати відповідні послуги. Цей напрям – поле активної діяльності для інститутів громадянського суспільства, що мають правозахисну, волонтерську та благодійну спрямованість, міжнародних організацій.

8. Незалежна експертиза законопроектів, національних, регіональних і місцевих стратегій, програм розвитку щодо їх впливу на забезпечення прав ВПО, розробка відповідних пропозицій щодо їх удосконалення. Реалізація цього напрямку потребуватиме активної участі правозахисних організацій, а також організацій, створюваних самими ВПО, у підготовці відповідних рекомендацій щодо удосконалення нормативно-правових механізмів з точки зору захисту прав ВПО.

9. Сприяння об'єднанню ОГС, НУО, ГО в асоціації, об'єднання для посилення соціально-економічної та правової захищеності ВПО, припинення порушень прав людини та міжнародного гуманітарного права;

10. Розвиток мережі хабів ОГС (за підтримки ПРООН в Україні), які допомагають менш досвідченим громадським організаціям зростати та просувати реформи на місцевому рівні для зміцнення приймаючих територіальних громад, максимізації захищеного простору (наприкладі ГО “Майбутнє без меж”, ГО “Територія успіху”, ГО “Справедливість заради миру на Донбасі”, ГО “Міцна громада”, спільної ініціативи НУО “ІСАР Єднання”, громадського руху “Чесно” тощо [12]).

11. Посилення спроможності громадянського суспільства залучати українців до громадських і благодійних ініціатив, соціальних проектів і відповідальних бізнесів, а також розбудовувати самоорганізовані спільноти активних і відповідальних громадян.

12. Сприяння розвитку національної платформи розвитку інститутів громадянського суспільства – українських ОГС, ГО для обговорення ключових стандартів і успішних практик громадської самоорганізації, у тому числі щодо поширення пози-

тивного досвіду забезпечення захищеного простору на рівні приймаючих територіальних громад.

Висновки. Сама по собі стабілізація ситуації з ВПО може сприйматись як певне досягнення, але фактична відсутність позитивної динаміки у вирішенні їхніх основних проблем свідчить про недостатню ефективність діяльності держави та інших впливових соціальних суб'єктів у цій сфері. Дійсно, досягнуто певну рівновагу з фактично нульовою динамікою за всіма основними параметрами, які характеризують ситуацію з ВПО. Проте цю ситуацію не можна вважати сприятливою, адже за умови відсутності діяльності, яка відповідала б реальному стану справ у цій сфері, вона, скоріше, почне погіршуватися. Як вже було обґрунтовано, одним з найперспективніших напрямів залучення додаткових ресурсів до вирішення проблем та задоволення потреб і ВПО, і приймаючої громади є активізація участі інститутів громадянського суспільства самих ВПО, членів приймаючих територіальних громад, їх конструктивна взаємодія та співпраця.

При цьому зазначені базові сфери життєдіяльності ВПО у приймаючій територіальній громаді, як основа створення безпечного захищеного простору, більшою мірою відповідають завданням переходу до стратегічного довгострокового планування та організації діяльності, спрямованої на повноцінну інтеграцію ВПО до приймаючих громад і можуть слугувати підґрунтям розробки перспективних напрямів залучення інститутів громадянського суспільства для забезпечення потреб як ВПО, так і приймаючих громад. З огляду на те, що переважна більшість інститутів громадянського суспільства створюється та діє на місцевому та регіональному рівнях, саме на цих рівнях спільне залучення соціальних ресурсів, приймаючих територіальних громад і ВПО буде найефективнішим.

Активізація участі інститутів громадянського суспільства у створенні захищеного простору вимушених переселенців шляхом встановлення конструктивної взаємодії ВПО та приймаючих територіальних громад сприятиме як конструктивній адаптації та гармонійній інтеграції ВПО до цих громад, так і залученню до місцевого соціально-економічного розвитку додаткових ресурсів, носіями яких є вимушені переселенці.

Список використаних джерел

1. Внутрішньо переміщені особи (ВПО). *УВКБ ООН в Україні*. URL: <https://www.unhcr.org/ua/%d0%b2%d0%bd%d1%83%d1%82%d1%80%d1%96%d1%88%d0%bd%d1%8c%d0%be-%d0%bf%d0%b5%d1%80%d0%b5%d0%bc%d1%96%d1%89%d0%b5%d0%bd%d1%96-%d0%be%d1%81%d0%be%d0%b1%d0%b8-%d0%b2%d0%bf%d0%be>
2. В Україні 4,4 мільйона людей постраждали через війну на Донбасі – ООН. *Уніан*. 2018. 28 лютого. URL: <https://www.unian.ua/war/10025747-v-ukrajini-4-4-milyona-lyudey-postrazhdali-cherez-viynu-na-donbasi-oon.html>
3. Як змінилася динаміка міграції населення з окупованих територій України. Аналітичний портал “Слово і діло”. 2018. 25 січня. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2018/01/25/infografika/suspilstvo/yak-zminylyasya-dynamika-mihracziyi-naselennya-okupovanyh-terytorij-ukrayiny>
4. Звіт національної системи моніторингу ситуації з внутрішньо переміщеними особами (червень 2018 р.) / Міжнародна організація з міграції. URL: http://iom.org.ua/sites/default/files/nms_round_10_ukr_press.pdf

5. Новікова О.Ф., Амоша О.І., Антонюк В.П., Ляшенко В.І., Залознова Ю.С., Шамілева Л.Л., Логачова Л.М., Панькова О.В., Солдак М.О., Касперович О.Ю., Іщенко О.В., Прогнімак О.Д., Сидорчук О.Г., Хандій О.О. Внутрішньо переміщені особи: від подолання перешкод до стратегії успіху: монографія. Київ: НАН України, Ін-т економіки пром-сті, 2016. 448 с.

6. Балакірєва О. Спектр проблем вимушених переселенців в Україні: швидка оцінка ситуації та потреб. Матеріали круглого столу “Вимушені переселенці в Україні: питання термінового та середньострокового реагування” (9 липня 2014 року). URL: <https://docplayer.net/52175626-Spekt-r-problem-vimushenih-pereselenciv-v-ukrayini-shvidka-ocinka-situaciyi-ta-potreb.html>

7. Лібанова Е.М. Вимушене переселення з Донбасу: масштаби та виклики для України (за матеріалами наукової доповіді на засіданні Президії НАН України 8 жовтня 2014 р.). *Вісник Національної академії наук України*. 2014. № 12. С. 15–24.

8. Політика інтеграції українського суспільства в контексті викликів та загроз подій на Донбасі (національна доповідь) / за ред. Е.М. Лібанової. Київ: НАН України, 2015. 363 с.

9. Вимушені переселенці та приймаючі громади: уроки для ефективної суспільної адаптації й інтеграції: наукова доповідь / за ред. О.М. Балакірєвої. Київ: НАН України, ДУ “Ін-т екон. та прогнозув. НАН України”, 2016. 140 с.

10. Інтеграція внутрішньо переміщених осіб у територіальні громади: діагностика стану та механізми забезпечення: монографія / наук. ред. Новікова О.Ф. Київ: НАН України, Ін-т економіки пром-сті, 2018. 244 с.

11. Позиция УВКБ ООН в отношении защиты беженцев и решений в городских районах. Сентябрь 2009 года. 23 с. URL: http://unhcr.ru/fileadmin/files/docs/Documents/General_documents_and_manuals_UNHCR/%D0%97%D0%B0%D1%89%D0%B8%D1%82%D0%B0_%D0%B1%D0%B5%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D1%86%D0%B5%D0%B2_%D0%B2_%D0%B3%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B4%D1%81%D0%BA%D0%B8%D1%85_%D1%80%D0%B0%D0%B9%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D1%85.pdf

12. Мережа хабів сприяє утвердженню громадянського суспільства в Україні. 2018. URL: <http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/presscenter/articles/2018/02/01/sco-hubs.html>

Отримано 29.11.18 та оновлено 10.12.18

References

1. Internally displaced persons (IDPs). *UNHCR – Ukraine*. URL: <https://www.unhcr.org/ua/%d0%b2%d0%bd%d1%83%d1%82%d1%80%d1%96%d1%88%d0%bd%d1%8c%d0%be-%d0%bf%d0%b5%d1%80%d0%b5%d0%bc%d1%96%d1%89%d0%b5%d0%bd%d1%96-%d0%be%d1%81%d0%be%d0%b1%d0%b8-%d0%b2%d0%bf%d0%be> [in Ukrainian]

2. UN: 4.4 million people in Ukraine were affected by the war in Donbass. (2018, February 28). *UNIAN*. URL: <https://www.unian.ua/war/10025747-v-ukrajini-4-4-milyona-lyudey-postrazhdali-cherez-viynu-na-donbasi-oon.html> [in Ukrainian]

3. How has the dynamics of population migration from the occupied territories of Ukraine changed? (2018, January 25). *Analytical portal Word and Action*. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2018/01/25/infografika/suspilstvo/yak-zminylasya-dynamika-mihracziyi-naselennya-okupovanyx-terytorij-ukrayiny> [in Ukrainian]

4. Report of the national system for monitoring the situation with internally displaced persons (June 2018). International Organization for Migration. URL: http://iom.org.ua/sites/default/files/nms_round_10_ukr_press.pdf [in Ukrainian]

5. Novikova, O.F., Amosha, O.I., Antoniuk, V.P., Liashenko, V.I., Zaloznova, Yu.S., Shamileva, L.L., Lohachova, L.M., Pankova, O.V., Soldak, M.O., Kasperovich, O.Yu., Ishchenko, O.V., Prohnyimak, O.D., Sydorochuk, O.G., Khandii, O.O. (2016). Internally displaced persons: from overcoming obstacles to a strategy of success. Kyiv: NAS of Ukraine [in Ukrainian]

6. Balakireva, O.M. (2014). Spectrum of problems of forced migrants in Ukraine: rapid assessment of the situation and needs. Materials of the round table Forced migrants in Ukraine: urgent and medium-term responses (June, 9, 2014). URL: <https://docplayer.net/52175626-Spektr-problem-vimushenih-pereselenciv-v-ukrayini-shvidka-ocinka-situaciyi-ta-potreb.html> [in Ukrainian]
7. Libanova, E.M. (2014). Forced relocation from Donbass: scope and challenges for Ukraine. *Visn. Nac. Akad. Nauk Ukr. – Visnyk of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 12, 15-24 [in Ukrainian]
8. Libanova, E.M. (Ed.). (2015). The policy of integration of Ukrainian society in the context of the challenges and threats of events in Donbass. Kyiv: NAS of Ukraine [in Ukrainian]
9. Balakireva, O.M. (Ed.). (2016). Forced migrants and host communities: lessons for effective social adaptation and integration: a scientific report. Kyiv: NAS of Ukraine [in Ukrainian]
10. Novikova, O.F. (Ed.). (2018). Integration of Internally Displaced Persons into Territorial Communities: Diagnosis of Condition and Mechanisms of Provision. Kyiv: NAS of Ukraine [in Ukrainian]
11. UNHCR position on refugee protection and urban decision-making. (2009, September). URL: http://unhcr.ru/fileadmin/files/docs/Documents/General_documents_and_manuals_UNHCR/%D0%97%D0%B0%D1%89%D0%B8%D1%82%D0%B0_%D0%B1%D0%B5%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D1%86%D0%B5%D0%B2_%D0%B2_%D0%B3%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B4%D1%81%D0%BA%D0%B8%D1%85_%D1%80%D0%B0%D0%B9%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D1%85.pdf [in Russian]
12. The network of hubs promotes the development of civil society in Ukraine. (2018). URL: <http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/presscenter/articles/2018/02/01/sco-hubs.html> [in Ukrainian]

Received on 29.11.18 and updated on 10.12.18